

УДК 069: 94 (477.43-21):[738.81:7.046]

Вікторія Гуменюк,учениця 11 класу Кам'янець-Подільського ліцею № 3
Кам'янець-Подільської міської ради Хмельницької області;**Павло Нечитайло,**кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник ДП НДЦ «ОАСУ»
Інституту археології НАН України;**Юрій Клімчук,**кандидат історичних наук, вчитель історії
Кам'янець-Подільського ліцею № 9 імені А. М. Трояна
Кам'янець-Подільської міської ради Хмельницької області

КАХЛІ З МІФІЧНИМИ ІСТОТАМИ З ФОНДІВ НІАЗ «КАМ'ЯНЕЦЬ»

У статті характеризується колекція кахель XVI–XVII ст. із фондів НІАЗ «Кам'янець», отримана під час охоронних археологічних досліджень у Кам'янці-Подільському. Розглянуто образи русалок, русалів, ангелів, левів-тримачів і грифонів, їхню символіку та художні особливості. Проаналізовано регіональні знахідки, техніку виконання та зв'язок сюжетів із ренесансними й локальними традиціями.

Ключові слова: кахлі, фантастичні істоти, НІАЗ «Кам'янець», русалки, русали, грифони, леви-тримачі, ангели.

Кохлі як вид архітектурно-декоративної кераміки становлять значний інтерес для археологів, істориків, мистецтвознавців та архітекторів. Сучасні дослідження виробництва й використання кахель є невід'ємною складовою вивчення культурних процесів пізнього середньовіччя та ранньомодерного часу. Це явище охоплює як окремі міські центри, так і ширші історичні регіони, нерідко виходячи за межі сучасних державних кордонів. Така ситуація характерна й для українських земель, розвиток яких відбувався в загальноєвропейському руслі соціально-економічних і культурних трансформацій.

Перший інтерес до кахель проявився як до елементів оздоблення інтер'єрів заможних резиденцій і міських осель. Знахідки дозволяли не лише уявити, а й реконструювати вигляд печей, відкриваючи особливості організації житлового простору та художні уподобання населення. Із розширенням масштабів археологічних досліджень, особливо в центральних частинах історичних міст, кахлі почали розглядатися як свідчення міської культури в цілому. Водночас витоки цього явища, закономірності його формування та поширення продовжують пов'язувати з осередками політичної й соціальної влади пізньофеодального суспільства (Колупаєва 2006, с. 97; Середньовічна ... 2024).

У цьому контексті особливою є колекція кахель XVI–XVII ст. із фондів НІАЗ «Кам'янець», отримана під час охоронних археологічних досліджень у Кам'янці-Подільському. Аналіз художніх особливостей, техніки виконання та іконографії цих кахель свідчить про синтез місцевих традицій із ренесансною стилістикою, що поширювалася на українські землі через польсько-угорське культурне середовище. Регіональні знахідки демонструють високий рівень розвитку подільського кахлярства та його включеність у загальноєвропейські художні процеси XVI–XVII ст. (Ківільша 1987, с. 75; Задорожнюк 1992, с. 31).

Проблематика дослідження українських кахель має тривалу традицію в археології та мистецтвознавстві. Вагомий внесок у її вивчення зробили Л. Виногородська; О. Колупаєва, І. Куштан, Ю. Лашук, Л. Мироненко, В. Пашковський, П. Нечитайло та інші дослідники. Зокрема, Л. Виногородська проаналізувала розвиток керамічного й скляного виробництва в Україні XVI–XVIII ст., зосереджуючи увагу на технологічних особливостях та регіональній специфіці ремісничих осередків (Виногородська 1997); О. Колупаєва досліджувала художні особливості та

регіональну специфіку кахель XVI-XVIII ст. (Колупаєва 2006); І. Куштан вивчав археологічні колекції з різних регіонів України, звертаючи увагу на зооморфні та орнаментальні мотиви (Куштан 2024); Г. Лащук заклав основи іконографічного аналізу кахель, розглядаючи їх як носії народної символіки (Лащук 1993); Л. Мироненко дослідила кахляні композиції в оздобленні печей Батурина останньої третини XVII – початку XVIII ст., акцентуючи на їхній тематичній різноманітності та художньо-стилістичних особливостях (Мироненко 2018); В. Пашковський і П. Нечитайло аналізували сюжетні та міфологічні зображення, зокрема грифонів, левів і фантастичних птахів, простежуючи їхнє походження з європейських бестіаріїв і народних вірувань (Пашковський, Нечитайло 2016). Проте, кахлі Кам'янця-Подільського, попри значну кількість археологічних знахідок, і досі залишаються недостатньо вивченими. У такому контексті вивчення кам'янецьких кахель із фантастичними істотами, що зберігаються у фондах НІАЗ «Кам'янець» постає як актуальне й необхідне завдання.

У кахлях XVI-XVII ст. фантастичні істоти займали помітне місце в декоративному оздобленні печей. Майстри охоче використовували образи драконів, грифонів, русалок, русалів, левів, єдинорогів, змієподібних створінь та різних химерних звірів, поєднуючи реальні й вигадані риси. Такі фігури виконували не лише естетичну, а й символічну функцію: дракон уособлював боротьбу зі злом і водночас захищав оселю від нечистої сили, лев символізував мужність, владу та охорону дому, єдиноріг – чистоту, духовну досконалість і праведність, а грифон, поєднуючи риси лева й орла, уособлював силу, пильність і захист святості. Змії та змієподібні створіння відображали двоїстість – небезпеку й водночас мудрість, часто постаючи у сценах боротьби добра зі злом. Химери й інші комбіновані істоти мали охоронну функцію, відганяючи зло, й водночас демонстрували фантазію майстра та зв'язок із давніми міфологічними уявленнями різних народів, зокрема й українського (Міфічні ... 2024).

Фантастичні звірі зображались як окремо, так і в поєднанні з рослинними орнаментами, ренесансними мотивами чи гербами, утворюючи цілі декоративні панно. Кахлі вирізнялися поєднанням реалістичних форм із вигаданими елементами, що надавало композиціям руху та емоційності. Подібні сюжети відображають синтез місцевих художніх традицій та європейських впливів, адже ренесансна стилістика поширювалася в Україну через контакти з польським і угорським мистецтвом. Водночас фантастичні образи зберігали давні українські символічні значення, передаючи історичну пам'ять і культурний досвід (Лащук 1993, с. 16-17).

Згідно з морфологічно-конструктивною класифікацією, усі кахлі та їхні фрагменти зображеннями міфічних істот, виявлені у фондах НІАЗ «Кам'янець», належать до коробчастого типу. Відповідно до типологій Л. Виногородської (1993, с. 31-33) та М. Домбровської (Dąbrowska 1987, р. 80-81), матеріал можна віднести до двох хронологічних груп: XVI ст. та XVII ст. За конструкцією вони поділяються на личкові та карнизні. Личкові кахлі містять переважно зображення грифонів, що виконували декоративну й символічну функцію, тоді як карнизні демонструють ширший спектр сюжетів, включно з ангелами, левами-тримачами та антропоморфними водяними персонажами.

Перші археологічні свідчення зображень русалок у Кам'янці-Подільському походять із розкопок на вул. Довга, 2/11, проведених у 2015 р. під керівництвом П. О. Нечитайла (Пашковський, Нечитайло 2016, с. 174-175, рис. 3: 5). У цьому комплексі матеріалів XVI-XVII ст. було виявлено карнизну кахлю, вкриту світло-зеленою поливою, склеєну з чотирьох фрагментів, знайдених на різних глибинах. Ширина кахлі становить 212 мм, висота збереженої частини – 104 мм, румпа сягає понад 9 см, а висота рельєфу на лицевій пластині – до 4 мм. У центрі композиції зображено оголену жінку у фас з округлим животом, від стану якої симетрично відходять два довгі лускаті риб'ячі хвости; руки розведені й зігнуті в ліктях так, що кисті розташовані на рівні плечей. Сюжет оточений орнаментом із рослинних пагонів і квітів (рис. 1: 1). Другий мотив русалки походить з розкопок 2017 р. на вул. Татарській, 17а, де знайдено фрагмент карнизної коробчастої кахлі другої половини XVII ст. з теракотового черепка, вкритого зеленою поливою (Кахля ... НДФ-4617). На лицевій пластині зображено жінку-русалку з роздвоєним риб'ячим хвостом, яку подано у фронтальній позиції; вона тримає кінці хвоста руками. Розміри фрагменту становлять 6,3 × 7,4 см при товщині 0,9-1,3 см, висота рельєфу – 0,4 см (рис. 1: 2).

Окрему групу становлять зображення русалів, зафіксовані в різних районах Кам'янця-Подільського під час археологічних досліджень 2009-2018 рр. Найраніший мотив походить з охоронних розкопок Хмельницького осередку «Меморіал» 2009 р. на вул. Довгій, 15а, де виявлено карнизну коробчасту кахлю кінця XVI ст., виготовлену з червоної глини й вкрити коричневою поливою (Кяхля ... А-45). Центральний сюжет утворює гербовий орнамент із рослинним кілком або зброєю, до якої тягнеться чоловік-русал, подібний до воїна з однією ногою та великим риби'ячим хвостом, що завершується рослинним листком (h фрагменту – 17,0 см; h румпи – 8,5 см) (рис. 1: 4). У 2017 р. на вул. П'ятницькій, 12 знайдено фрагмент (рис. 1: 3)лицьової пластины кахлі другої половини XVII ст. із червоноглиняного черепка, вкритого зеленою поливою: зображено лучника (ймовірно русала) у короткому кафтані з двома рядами гудзиків, який тримає у лівій руці складний лук (розміри 8,3 × 6,7 см; товщина 0,9 см; висота рельєфу – 0,6 см) (Кяхля ... НДФ-5724). Фрагмент з Польського ринку, 31, також датований другою половиною XVII ст., виготовлений із червоної глини й вкритий поліхромною поливою: на синьому тлі подано частину фігури русала у короткому кафтані, що тримає рослинне стебло з квітками; стебло та кафтан виконані білим кольором, руки та квіти – жовтим (17,0 × 9,0 см; товщина 1,9 см; висота рельєфу – 0,5 см) (Кяхля ... НДФ-5725).

Сюжети з русалами та русалками на кахлях поєднували язичницьку символіку води, родючості й захисту дому з елементами християнського світобачення, у якому ці істоти мали й застережний зміст як уособлення потойбічної сили. Такі зображення підкреслювали народну уяву про гармонію між світом людей і природою, передавали магічно-оберегову функцію печі як центру житла. Даний сюжет фіксується на кахлях XV ст. у різних регіонах Західної та Центральної Європи (Івашків 2006, с. 123). Зокрема, його присутність зафіксовано у Німеччині (Gruia 2007, с. 249), Румунії [Gruia 2007, с. 246], Угорщині та Словаччині [Gruia 2007, с. 245], Чехії [Pavlik 2004, с. 237], Литві [Rackevičius 2012, с. 381], Польщі [Diugoszewska 2010, р. 148-149] та інших країнах. У вітчизняній історіографії аналогічних зображень на кахлях не знайдено. Тому припускаємо, що сюжет антропоморфними водяними персонажами на територію України потрапляв з Європи.

У фондах НІАЗ «Кам'янець» представлена значна група кахель XVI – початку XVII ст. із зображеннями ангелів, походження яких пов'язане з низкою археологічних досліджень, проведених у різні роки на території Старого міста. Перший комплекс таких виробів походить і з робіт ГО «Подільська археологія» 2013 та 2015 рр. У 2013 р. під час розкопок на вул. Вірменський ринок, 2 було виявлено уламок виповнюючої кахлі XVII ст., вкритої зеленою поливою. На ньому зберігся фрагмент центральної частини із зображенням янгола у високому рельєфі. Розміри: h – 7,0 см; a – 7,9 см; товщина стінок – 1,2 см. (Кяхля ... НДФ-2287). Ще один зразок походить із 2015 р. – фрагмент коробчастої карнизної кахлі XVII ст., знайдений на вул. Зарванській, 7/1 (Кяхля ... НДФ-3852). Черепок теракотового кольору, червоноглиняний; лицьова пластина формувалася шляхом вдавлення глини у форму. Зображено стилізоване обличчя янгола, покрите білою поливою, з очима, виконаними синьою поливою. Над головою міститься дугоподібна бірюзова смуга, вище – корона жовтого кольору; тло також бірюзове. Розміри: l – 7,5 см; a – 5,8 см; товщина лицьової пластины – 1,4 см.

Також артефакти, що належать до цієї групи кахель із ангельською іконографією, походять із двох археологічних досліджень, проведених у 2017 та 2018 рр. ДП НДЦ «ОАСУ» Інституту археології НАН України під керівництвом П. О. Нечитайла. Перший фрагмент походить із розкопок 2017 р. по вул. Польський ринок, 33 (Кяхля ... НДФ-5703). Це фрагмент лицьової пластины коробчастої, карнизної кахлі першої половини XVII ст. Черепок – червоноглиняний. На лицевій пластині збереглося рельєфне зображення ангела з крилами та короною, що тримав щит (не зберігся). На поверхні простежуються залишки побілки. Розміри: a фрагмента – 10,0 см; h фрагмента – 7,0 см; h рельєфу – 0,2-0,4 см; товщина пластины – 1,1 см. (рис. 2: 2).

Другий артефакт походить із досліджень 2018 р., проведених на вул. Татарська, 17/1. До цього комплексу належить коробчаста кахля XVI ст. (Кяхля А-424), від якої збереглася лицьова пластина, складена з двох фрагментів верхньої частини. На ній у середньому та високому рельєфі зображено ангела по пояс із крилами та короною на голові, що тримає гербовий щит із зображенням герба «Корчак». Поверхня вкрита поліхромною поливою білого, жовтого та зеленого кольорів. Румпа не збереглася. Розміри: 15,4×11,8×0,5-1,1 см. (рис. 2: 4).

Наступний хронологічний пласт походить із досліджень 2019 р., проведених тим самим керівником на вул. Зарванська, 7/3. Тут було виявлено шість кахель початку XVII ст., виконаних у подібній стилістиці (Кахля ... А-554; Кахля ... А-555; Кахля ... А-556; Кахля ... А-557; Кахля... А-558). Серед них – карнизна коробчата кахля з орнаментованими валиками, черепком із червоної глини та надбитою румпою. На лицьовій пластині подано зображення ангела-«тримача», який утримує гербовий щит із «Корчаком». По боках щита – рослинний орнамент у вигляді витих стебел із листям. Корона на голові та розгорнуті крила доповнюють композицію. Є сліди кіптяви. Розміри: 17,8×23,0 см; h карнизної частини – 5,2 см; а карнизної частини – 7,7 см; h рельєфу – 0,7 см; товщина румпи – 1,3 см. (Кахля ... А-556, рис. 2: 1).

Інший варіант кахлі початку XVII ст. з тієї ж ділянки має аналогічну композицію, але частково вкритий зеленою поливою (Кахля ... А-556, рис. 2: 3). Лицьова пластина надбита, румпа та карнизна частина відбиті. Ангел по пояс із короною та крилами тримає щит із гербом «Корчак», обрамлений витим рослинним орнаментом. Розміри: h лицьової частини – 18,0 см; h рельєфу – 0,1-1,0 см; товщина румпи – 1,0 см; товщина лицьової пластини – 1,1-1,5 см.

Образ ангела на українських кахлях мав не лише декоративне, а й глибоко символічне значення. Він уособлював божественний захист, чистоту, небесне заступництво дому та його мешканців. Ангели, зображені як «тримачі» гербових щитів, відображали зв'язок між небесним і земним світами, між сакральною сферою віри та світською владою. У поєднанні з рослинними орнаментами такі сюжети втілювали ідею вічного життя та духовної гармонії. Схожі кахлі XVI-XVII ст. були знайдені в Батурині (Янголи ... 2024) та на Волині, зокрема в Луцьку (Середньовічна ... 2024).

У колекції НІАЗ «Кам'янець» представлена також група карнизних і поясових кахель XVI-XVII ст. із зображеннями левів-тримачів, що походять із різночасових археологічних досліджень у Кам'янці-Подільському. Найраніші зразки надходять із розкопок Хмельницького обласного осередку «Меморіал» під керівництвом О. Н. Корольова 2009 р. по вул. Довгий, 15а (Кахля .. А-43; Кахля ... А-44). Це дві карнизні коробчасті кахлі кінця XVI-XVII ст. (рис. 3: 3-4), вкриті зеленою поливою та прикрашені гербовим щитом із літерою «м» і хрестом у полі. Щит увінчує корона, а по боках його підтримують леви-тримачі. Зразки різняться відтінками поливи (від світло- до темно-зеленого) та розмірами (17,5×22,8×9,0 см і 17,5×23,0×10,5 см відповідно), проте належать до одного типологічного варіанту, попри відсутність частин румпи та фрагментовані кути.

Подальші знахідки XVII ст. зі схожими мотивами походять із археологічних розкопок Кам'янець-Подільської архітектурно-археологічної експедиції ДП НДЦ ОАСУ ІА НАНУ під керівництвом П. О. Нечитайла. Під час робіт 2018 р. по вул. Татарській, 17/1 було виявлено кілька фрагментів карнизних кахель. Один із них (рис. 3: 6) містить частину лицьової пластини з високорельєфним зображенням лева-тримача у геральдичній позі, з повернутою назад головою, розкритою пащею та витягнутим язиком; поверхня вкрита зеленою поливою (9,2×9,4×0,8-1,1 см) (Кахля ... НДФ-5510). Інший фрагмент – частина виповнюючої карнизної кахлі того ж часу – демонструє задню частину тіла лева між двома рельєфними бордюрами; черепок теракотовий, внутрішня поверхня містить сліди кіптяви (6,4×9,0×0,8-1,2 см) (Кахля ... НДФ-4625).

Матеріали з досліджень 2016-2017 рр. по вул. Кузнечній, 4/2 засвідчують побутування мотиву лева-тримача не лише на карнизних, а й на лицьових поясових кахлях (Кахля ... НДФ-5583). Фрагмент XVII ст. (рис. 3: 2) теракотового кольору містить зображення містичного звіра та залишки рослинно-геометричного орнаменту у вигляді трипелюсткової квітки лотоса (11,0-9,5-1,0-3,0 см).

У 2017 р. під час розкопок на вул. Польський ринок, 33 виявлено низку карнизних кахель другої половини XVII ст. (Кахля ... НДФ-5720). Один із зразків зберіг на лицьовій пластині комбінований орнамент: по краю – ритм чотирипелюсткових квіток у напів-валах (11 шт.), а в центрі – лев-тримач із піднятим угору хвостом, завершеним лілієподібним елементом; румпа збереглася повністю (18,5×13,0×6,0 см, товщина лицьової пластини 0,75 см). Інший фрагмент (рис. 3: 1) із того ж розкопу містить аналогічне зображення лева-тримача з квітковим вензелем; збереглася частина лицьової пластини (10,0×7,0×0,75 см) (Кахля ... НДФ-5721).

Важливу групу становлять і матеріали експедиції ДП ОАСУ «Подільська археологія» з вул. Довгої, 2/11 (2015 р.). Серед них – фрагмент верхнього лівого кута карнизної кахлі початку

XVII ст., що містить геральдичну композицію з двома левами-тримачами, які підтримують щит і корону над ним (Кахля .. НДФ-3382). Керамічне тісто яскраво-помаранчеве, на внутрішньому боці збереглася кіптява; румпа збереглася частково (12,1×15,1×0,4 см; висота румпи до 4,18 см) (рис. 3: 5).

Образ лева-тримача є одним із найпоширеніших символів європейської та української геральдики ранньомодерного часу. Лев у ролі «тримача» герба чи рослинного орнаменту символізував охорону дому, стійкість влади та благородство роду, а також виконував декоративну функцію, підкреслюючи монументальність архітектурного простору. Карнизні кахлі з геральдичними сюжетами були поширені у XVI-XVII ст. (Лащук 1993, с. 16). Для порівняння, подібні вироби зафіксовані у Білорусії, зокрема, у Вітебську (Заяц 2001, с. 327-329; Левко 1981, с. 21-22).

У результаті археологічних досліджень у Кам'янці-Подільському, виконаних у різні роки експедиціями під керівництвом П. О. Нечитайла (2017-2019 рр.) та ДП ОАСУ «Подільська археологія» (2013 р.), було зафіксовано значну групу личкових коробчастих кахель XVI-XVII ст. із рельєфними зображеннями грифонів. Хоч знахідки походять із різних ділянок міста – пл. Польський ринок 3/7-10 (2013 р.), вул. Польський ринок, 31 (2017 р.), вул. Татарська, 17/1 (2018 р.) та вул. Зарванська, 7/3 (2019 р.) – вони демонструють сталість сюжету та спільні риси орнаменталізації. Усі кахлі виготовлено з червоноглиняного або теракотового черепка, часто вкритого зеленою поливою, із закіптюженою внутрішньою поверхнею. Для них характерні високі ступінчасті рамки, що обрамлюють орнаментальні поля з овальними та крапковими елементами, тоді як центральне місце композиції займає рельєфне зображення грифона – фантастичної істоти з тілом лева, крилами та головою орла. Типовими ознаками цього мотиву є широко відкритий дзьоб із висунутим язиком, S-подібно вигнутий хвіст із зазубринами, оперена шия, рельєфне крило із сімома перами та лапи з кігтями.

Хронологічно першим є фрагмент личкової коробчастої кахлі XVI – початку XVII ст. із ділянки пл. Польський ринок 3/7-10, від якої зберігся лівий кут лицьової частини з виступаючою рамкою та рельєфом на сітчастому тлі (Кахля ... НДФ-2298). На ньому впізнаються голова, тулуб і дві лапи грифона. Румпа не збереглася. Розміри фрагмента – 16,0×10,5 см, товщина стінок – 0,9 см.

Наступний за часом комплекс – дослідження 2017 р. по вул. Польський ринок, 31. Тут відкрито фрагмент лицьової коробчастої кахлі початку XVII ст., від якої збереглася частина рамки з подвійним бортиком і хвилястою лінією, фрагменти румпи та ділянка лицьової пластини з частиною рельєфного грифона (Кахля ... НДФ-5701). На поверхні зафіксовано сліди побілки. Висота рельєфу становить 0,8 см, ширина рамки – 3,0 см, товщина лицьової пластини – 0,6 см.

До матеріалів 2018 р. належить фрагмент коробчастої кахлі XVII ст., знайдений на вул. Татарська, 17/1 (Кахля ... НДФ-4621). Кахля виготовлена з теракотової глини, має закіптюжену внутрішню поверхню та високу рамку, вкриту темно-зеленою поливою. Поруч із рамкою простежується бордюр із хвилястою лінією, розвернутою під кутом 135° до лицьової пластини. Центральна частина обведена рельєфною рамкою, усередині якої зберігся градастий орнамент і фрагмент грифона (лапа з кігтями, частина хвоста та голова з дзьобом). Розміри – 8,2/7,2 см×6,1/8,0 см, товщина – 1,1 см.

Наймасовіші матеріали походять з розкопок 2019 р. на вул. Зарванська, 7/3. Тут виявлено шість майже цілих і фрагментованих коробчастих личкових кахель початку XVII ст., виготовлених із червоноглиняного черепка та частково вкритих зеленою поливою (Кахля ... А-559; Кахля ... А-560; Кахля ... А-561; Кахля ... А-562; Кахля ... А-563). Вони мають закіптюжену внутрішню поверхню та високі ступінчасті рамки. Усередині рамок розміщено орнамент з овальних елементів і круглих рельєфних виступів, у центрі – рельєф грифона з широко відкритим дзьобом і довгим язиком, піднятим S-подібним хвостом із зазубринами, гладким тулубом і заглибленнями на шії та голові (рис. 4). Крила мають сім пер, а лапи – чотири дрібні пазури. Розміри однієї з кахель: лицьова частина – 19,2 см, ширина рамки – 4,4 см, її висота – 2,0 см, висота рельєфу – 0,1-0,7 см, товщина лицьової пластини – 0,9 см, румпи – 0,9 см. Інша кахля має дві лицьові пластини, одна з яких частково збереглася; її розміри – 10,8×10,8 см, орнамент і зображення грифона повторюють попередній тип. Також виявлено фрагмент, складений із 15 уламків (Кахля ... НДФ-6498),

зі збереженим аналогічним орнаментом і частинами зображення грифона; товщина лицьової пластини – 0,7 см.

Грифон у символічній системі того часу втілював охорону, пильність, силу та подвійність природи – поєднання небесного і земного, оскільки мав тіло звіра (символ влади на землі) та крила птаха (уособлення духовної сили). На кахлях XVI–XVII ст. цей образ виконував апотропейну (захисну) функцію, оберігаючи дім від зла, а також мав геральдичне значення, символізуючи мужність, шляхетність і відданість. Поширення таких сюжетів у подільській кахлярській традиції свідчить про активне засвоєння ренесансних мотивів через польсько-угорське мистецьке середовище та їх творче переосмислення в межах місцевої культурної традиції (Лашук 1993, с. 43). Аналогічні кахлі виявлені в інших місцях України: коло с. Худяки неподалік Черкас; м. Решетилівка Полтавської обл.; на місці Кам'янської Січі (с. Республіканець, Бериславський р-н, Херсонська обл.); на території Мотронинського монастиря на Черкащині і на Волині, зокрема в Острозі (Білик 2017, с. 70-72; Куштан 2024; Ткачук, Тимус 1997, с. 179-180, рис. 1). Кахлі з зображеннями грифонів відомі на території Чехії та Польщі, де датуються XV–XVI століттями (Dąbrowska 1987, р. 125). Також грифони прикрашають кахлі XVII–XVIII століть московського та російського виробництва. Вони виявлені в Ярославлі, Муромі, Костромі, Валдаї (Куштан 2024; Шуткова 2016, с. 119-120, рис. 5-6).

Отже, кахлі XVI–XVII ст. з Кам'янця-Подільського, що зберігаються у фондах НІАЗ «Кам'янець», засвідчили широке використання коробчастих кахель різних типів (карнизні, личкові, виповнюючі) із зображенням русалів, русалок, ангелів, левів-тримачів та грифонів. Кахлі відзначаються високим рельєфом, декоративними рамками та поліхромною поливою, поєднуючи геральдичні та сюжетні мотиви. Таким чином, подібні сюжети відображали синтез європейських впливів та місцевих традицій, оскільки ренесансні мотиви прийшли в Україну через контакти з польським та угорським мистецтвом. Водночас фантастичні звірі зберігали давньоукраїнські символічні значення, передаючи культурно-історичну пам'ять та естетичний досвід.

ЛІТЕРАТУРА

- Білик, О. В. 2017. Образ грифона в галицькому середньовічному мистецтві. *Мистецтвознавчі записки*, 32, с. 67-76.
- Виногородська, Л. І. 1993. *Кахлі Середнього Подніпров'я XIV – середини XVIII ст.* Дисертація к. і. н. Інститут археології НАН України.
- Виногородська, Л.І. 1997. До історії керамічного та скляного виробництва на Україні в XVI-XVIII ст. *Археологія*, 2, с. 129-141.
- Задорожнюк, А. Б. 1992. Кам'янецькі кахлі. *Подільське братство*, 2, с. 31.
- Заяц, Ю. А. 2001. Кафля і кафляныя печи. В: Ляўко В. М (ред.). *Археалогія Беларусі*. Мінск : Беларуская навука, с. 319-348.
- Івашків, Г. М. 2006. Образи сирен та русалок на українських кахлях (мистецтвознавчий та фольклористичний аспекти). В: *МІСТ: мистецтво, історія, сучасність, теорія*, 3, с. 121-132.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», А-43.
- Кахля XVI ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», А-44.
- Кахля XVI ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», А-45.
- Кахля XVI ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», А-424.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», А-554.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», А-555.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», А-556.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», А-557.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», А-558.

- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», А-559.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», А-560.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», А-561.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», А-562.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», А-563.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», НДФ-2287.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», НДФ-2298.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», НДФ-3382.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», НДФ-3852.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», НДФ-4617.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», НДФ-4621.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», НДФ-4625.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», НДФ-5510.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», НДФ-5583.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», НДФ-5701.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», НДФ-5703.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», НДФ-5720.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», НДФ-5721.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», НДФ-5724.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», НДФ-5725.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», НДФ-6497.
- Кахля XVII ст. Фонди НІАЗ «Кам'янець», Група «Археологія», НДФ-6498.
- Ківільша, Г. Б. 1987. Кам'янецькі кахлі. В: Баженов, Л. В., Винокур І. С. (ред.). VII Подільська історико-краєзнавча конференція. Кам'янець-Подільський: Дунаєвецька рай. друк., с. 75-76.
- Когут, З., Мезенцев В., Ситий Ю. 2025. Архітектура та декор палацу Івана Мазепи в Батурині та західні аналогії. *Українське Відлуння*, 13, с. 1-4.
- Колупаєва, А. В. 2006. *Українські кахлі XIV – початку XX століть. Історія. Типологія. Іконографія. Ансамблевисть*. Львів: ІН НАНУ.
- Куштан, Д. 2024. Міфічні істоти на пічних кахлях XV–XVIII століть:: грифон. [online]. Режим доступу: <https://www.facebook.com/100064316366934/posts/%D0%BA%D0%B0%D1%85%D0%BB%D1%96/995136975973505/> [Дата звернення 16 листопада 2025].
- Лащук, Ю. П. 1993. *Українські кахлі IX–XIX ст.* Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпат. обл. управління по пресі.
- Левко, О. Н. 1981. *Витебские изразцы XIV–XVIII вв.* Минск: Наука и техника.
- Мироненко, Л. В. 2018. Кахляні композиції у декорі печей Батурина останньої третини XVII – початку XVIII ст. *Археологія і давня історія України*, 3, с. 78–87.
- Пашковський, О. А., Нечитайло, П. О. 2016. Комплекс кахлів з розкопок на вулиці Довгій 2/11 в Кам'янці-Подільському. В: Заремба, О. О. (ред.). «Археологія & Фортифікація України». Збірник матеріалів VI Міжнародної науково-практичної конференції. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О. А. с. 172-179.
- Ткачук, Т. М., Тимус, К. Л. 1997. *Галицькі керамічні плитки із рельєфним зображенням та гончарні клейма*. Галич: Національний заповідник «Давній Галич».
- Універсальна пресова корпорація. 2024. *Янголи у декорі палацу Мазепи в Батурині*. [online]. Режим доступу: <https://www.ungazeta.info/?p=29473> [дата звернення 09 листопада 2025].
- Шевченко, Х. 2024. Середньовічна мода на п'єци: що зображали на кахлях XV–XVIII ст. [online]. Режим доступу: https://zaxid.net/statti_tag50974/ [дата звернення 09 листопада 2025].

- Шуткова, Н. 2016. Печные изразцы XVII в. как индикатор изменения внешнеполитической обстановки на пограничье вкл и московского государства. В: Постоловський Р. (ред.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*, 27, Рівне : РДГУ, с. 177-122.
- Dąbrowska, M. 1987. *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku. Studia i materiały z historii kultury materialnej*, LVIII. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład narodowy im. Ossolińskich wydawnictwo Polskiej akademii nauk.
- Diugoszewska, W., Pietrczak, J. 2010. Wstępna informacja o kaflach z Piotrkowa Trybunalskiego ze Szczególnym uwzględnieniem zespołu pozyskanego w trakcie badań archeologicznych przeprowadzonych w 2005 roku. *Acta universitatis Lodzensis. Folia archaeologica*, 27, s. 135-159.
- Gruia, A. M. 2007. Sirena bicaudată pe cahle medievale. Iconografie și posibile funcții. *Studia Patzinaka*, 4, p. 219-257.
- Pavlik, Č., Vitanovský M. 2004. *Encyklopedie kachlů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Ikonografický atlas reliéfu na kachlich gotiky a renesance*. Praha: Libri.
- Rackevičius, G. 2012. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai Vilniuje: XVI a. koklinių krosnių rekonstrukcija. XVI a. koklių katalogas*. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai.

Viktoriiia Humeniuk,

student of the 11th grade, Kamianets-Podilskyi Lyceum No. 3
of the Kamianets-Podilskyi City Council, Khmelnytskyi Region;

Pavlo Nechytailo,

PhD in History, Senior Research Fellow at the State Enterprise
Research and Development Center "OASU", Institute of Archaeology
of the National Academy of Sciences of Ukraine;

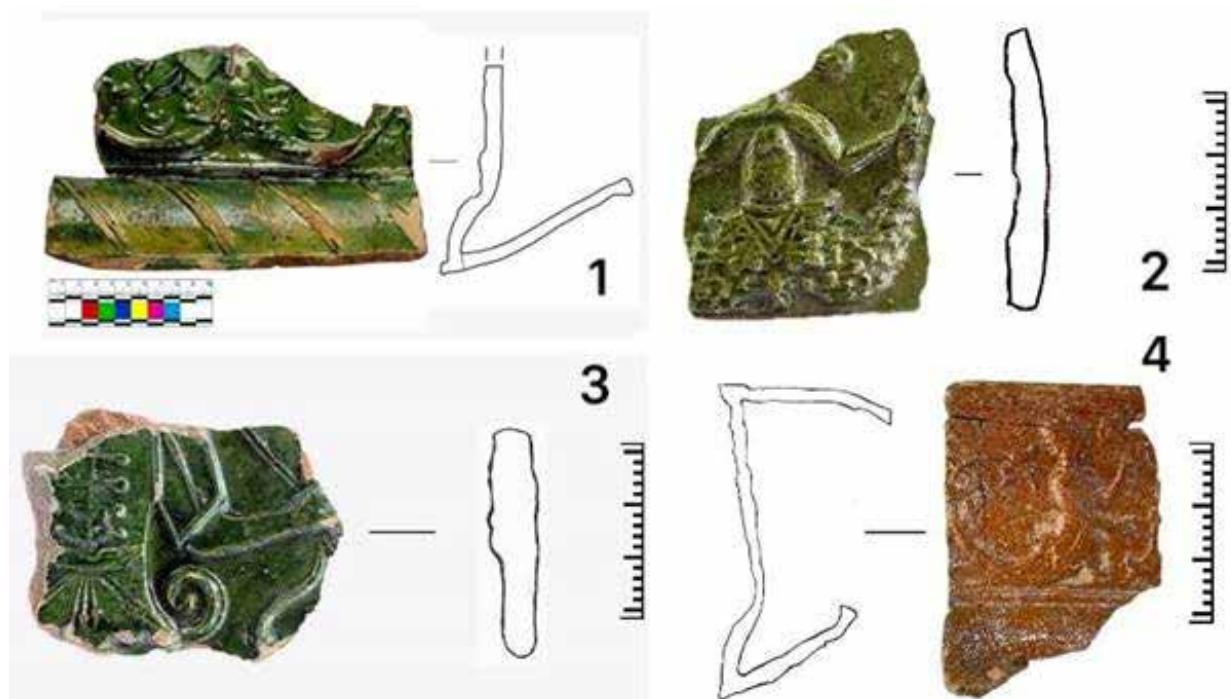
Yurii Klimchuk,

PhD in History, History Teacher
at Kamianets-Podilskyi Lyceum No. 9 named after A. M. Troian
of the Kamianets-Podilskyi City Council, Khmelnytskyi Region

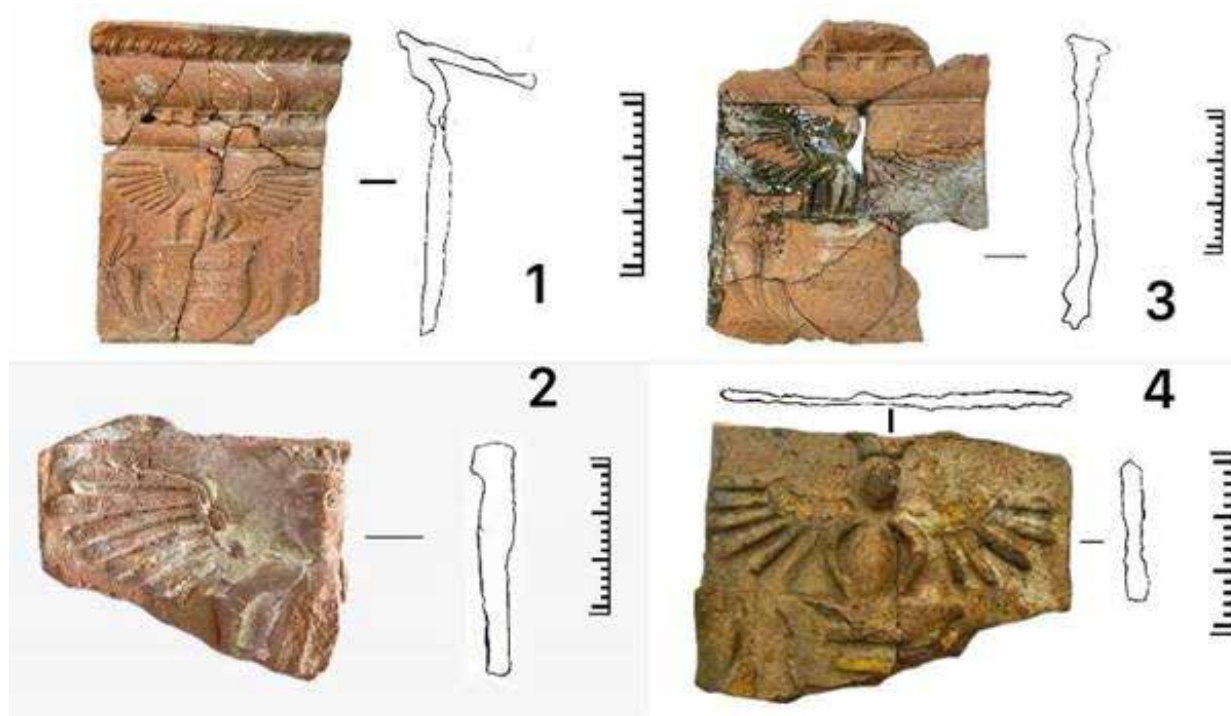
TILES WITH MYTHICAL CREATURES FROM THE COLLECTIONS OF THE NATIONAL HISTORIC-ARCHITECTURAL RESERVE «KAMIANETS»

The article examines a collection of 16th-17th-century Ukrainian stove tiles from the holdings of the Kamianets National Historical and Architectural Reserve, discovered during rescue archaeological investigations in Kamianets-Podilskyi. The study focuses on representations of mermaids and mermen, angels, heraldic lions, and griffins, highlighting their symbolic meanings and artistic features. Regional findings, manufacturing techniques, and the interplay between Renaissance influences and local artistic traditions are analyzed, demonstrating the cultural significance and stylistic diversity of Podillian tile production.

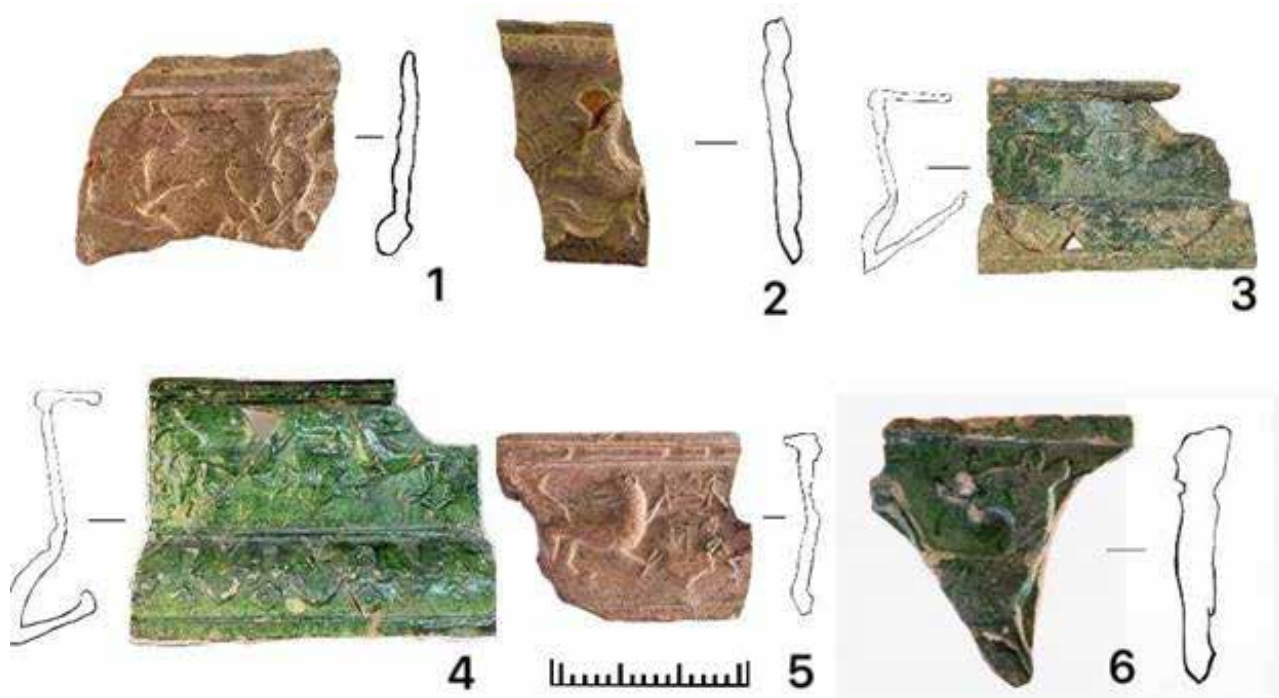
Keywords: tiles, fantastic creatures, Kamianets National Historical and Architectural Reserve, mermaids, mermen, griffins, heraldic lions, angels.

Рис. 1. Карнизні кахлі XVI-XVII ст. із антропоморфними водяними персонажами:
1 – карнизна кахля з сюжетом «Морська панна» (вул. Довга 2/11); 2 – фрагмент лицьової пластини карнизної кахлі XVII ст. із зображенням русалки (вул. Татарська, 17а); 3 – фрагмент лицьової пластини кахлі XVII ст. із зображенням русала (вул. П'ятницька, 12);
4 – кахля XVI ст. із зображенням русала (вул. Довга, 15а)

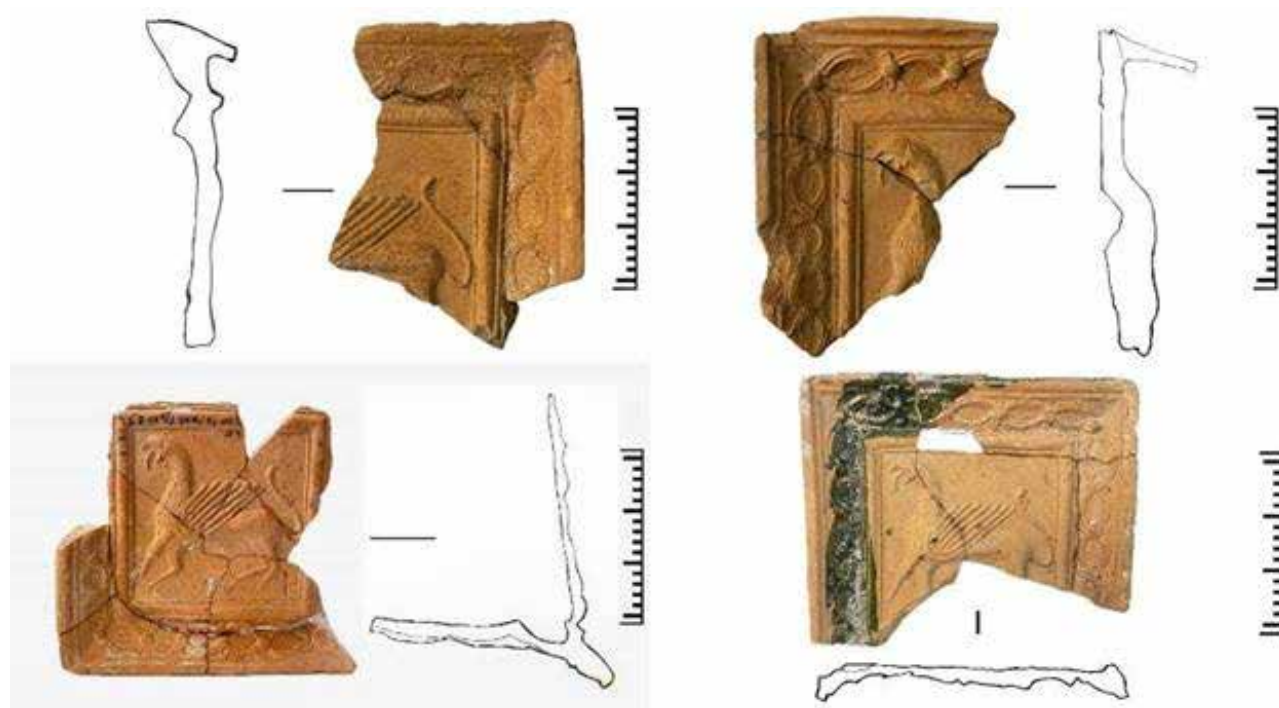

Рис. 2. Кахлі XVI-XVII ст. із фігурою ангела:
1 – карнизна кахля XVII ст. (вул. Зарванська, 7/3); 2 – фрагмент лицьової пластини карнизної кахлі XVII ст. з рельєфним зображенням ангела (вул. Польський ринок, 33); 3 – кахля із зображенням ангела «тримача» (вул. Зарванська, 7/3); 4 – карнизна кахля XVI ст. з геральдичним зображенням ангела (вул. Татарська, 17/1)

Рис. 3. Карнизні кахлі з геральдичним зображенням «левів-тримачів»

1 – карнизна кахля фрагментована XVII ст. (вул. Польський ринок, 33); 2 – фрагмент кахлі личкової поясної XVII ст. (вул. Кузнечна 4/2); 3-4 – карнизні кахлі XVI-XVII ст. (вул. Довга, 15а); 5 – фрагмент лицьової пластини карнизної кахлі XVII ст. (вул. Довга 2/11); 6 – фрагмент карнизної кахлі XVII ст. вул. (Татарський, 17/1)

Рис. 4. Кахлі личкові XVI-XVII ст. із зображенням грифона, знайдені в Кам'янці-Подільському на ділянці по вул. Зарванська, 7/3 у 2019 р.